

Makale Künyesi (Araştırma): Ertürk, H. (2023). Bir gramer terimi olarak Osmanlı dönemi Türkçe gramer kitaplarında ‘mef’ûl’ kavramı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 713-728.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1355642>

BİR GRAMER TERİMİ OLARAK OSMANLI DÖNEMİ TÜRKÇE GRAMER KİTAPLARINDA ‘MEF’ÛL’ KAVRAMI¹

Halilibrahim ERTÜRK²

ÖZET

Anadolu sahasında kaleme alınan Osmanlı Dönemi’ne ait Türkçe gramer kitaplarında, tercih edilen terimler, ortaya koyulan tanımlar ve sınıflandırmalar noktasında Arap gramerciliğini örnek alma geleneği, *Müeyyiretü’l-Ulûm*’dan (M 1530) itibaren başlayıp Cumhuriyet’in ilk yıllarına dek etkisini devam ettirmiştir. Bu etki; ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi gibi gramerin birçok alt dalında varlığını hissettirir. Özellikle cümle bilgisi alanında, cümlenin tanımı, cümlelerin yapı ve anlam bakımından tasnifi, cümle unsurlarının tanımı ve tasnifi hususunda kullanılan terimlerin seçimi noktasında Arap gramerciliğinin etkileri açıkça görülür.

Osmanlı Dönemi’nde kaleme alınmış Türkçe gramer kitaplarında, fiil cümlelerinde özne ve yüklem dışında kalan diğer cümle unsurlarını karşılamak için kullanılan “meful” terimi de diğer pek çok gramer teriminde olduğu gibi Arap gramerciliğinden alınmış ve Cumhuriyet Dönemi’ne dek Türkçe gramer kitaplarında kullanılmaya devam etmiştir. Bu unsurun tanımlanması, adlandırılması, kapsamının belirlenmesi ve türlerinin sınıflandırılması noktasında, büyük oranda Arap gramerciliğinin yaklaşımları belirleyici olmuştur. Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitaplarında ise “meful” teriminin yerine çoğunlukla “tümleç” teriminin tercih edildiği görülür. Ancak Osmanlı döneminde yazılan Türkçe gramer kitaplarında kullanılan mefuller ile bugünkü Türkçe gramer kitaplarında yer verilen tümleçler arasında işlev, kapsam ve ayırt edicilik noktasında birtakım farklar olduğu dikkati çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, *Müeyyiretü’l-Ulûm*’dan Cumhuriyet Dönemi’ne dek kaleme alınan, Osmanlı Dönemi’ne ait başlıca Türkçe gramer kitaplarında bir cümle unsuru olarak yer verilen meful teriminin tanımını, kapsamını ve bu unsurun türleri üzerine yapılan tasnifleri tespit etmek ve bu mefullerin bugünkü Türkçe gramer kitaplarındaki tümleçler ile işlev ve kapsam bağlamında mukayesesini yapmaktır. Çalışma kapsamında, Osmanlı Türkçesinin gramerini konu alan kavait ve nahiv konulu kitaplar arasından seçilen başlıca kaynak eserlerde mefuller üzerine yapılan tanım, tasnif, açıklama ve örneklendirmeler tespit edilerek sırasıyla aktarılmıştır. İkinci aşamada, örnek olarak verilen birkaç basit

¹ Bu çalışma, 10-11 Aralık/2021 tarihinde düzenlenen “4. International Congress of Human Studies” başlıklı uluslararası kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. halil.erturk@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6966-4302>

cümleden yararlanılarak mefullerin modern Türkçe gramer kitaplarındaki tümleçler ile işlev, kapsam ve sınırlılık açısından karşılaştırması yapılmıştır. Bu yöntemle, meful konusunda Osmanlı Dönemi'ne ait Türkçe gramerlerin yaklaşımları, bu yaklaşımların olumlu, olumsuz ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Söz dizimi, gramer öğretimi, cümlenin ögeleri, meful, tümleçler.

GİRİŞ

Nahiv sözcüğü, genel olarak kaynaklarda “yönelmek, izini takip etmek” şeklinde tanımlanmaktadır. Sözlük anlamıyla “yön, taraf, yol” manasını taşıyan bu sözcük, bir gramer terimi olarak ise “söz dizimi, cümle bilgisi, sentaks” gibi anlamları içinde barındırır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse gramerin alt kollarından biri olarak nitelenebilecek nahiv, kelime grupları ve cümle ile ilgili konuları kapsayan bir bilim dalıdır. Osmanlı Dönemi'nde ve daha önceki dönemlerde, gramerin iki temel kolu kabul edilen sarf ve nahiv üzerine pek çok kaynak eser verilmiştir. Ancak bunlardan büyük bölümü doğrudan Arapçanın kurallarını işlemekte, Arapçanın söz dizimiyle ilgili hususiyetleri incelemektedir. Bir kısmı ise Anadolu sahasında özellikle 16. yüzyılın başlarından itibaren Türkçeye yönelmekte ve Türk dilinin malzemesini klasik Arap gramerciliğinin yaklaşımları ve terminolojisiyle ele almaktadır. Türk dilinin farklı dönem ve sahalari içerisinde verilen bu eserler üzerine makale, tez veya kitap düzeyinde, dar veya geniş kapsamlı pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda bu kaynakların çoğunlukla tarihî gramerleri bütünüyle ele aldığı, bu eserleri yöntem ve içerik bakımından incelediği görülmüştür. Bunların büyük bir kısmı Anadolu sahasında yazılmış bilinen ilk Türkçe gramer kitabı olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan itibaren Cumhuriyet'e dek Anadolu'da yazılan gramer kitaplarını içerik ve yöntem bakımından inceleyen, “inceleme-transkripsiyonlu metin-dizin-tıpkıbasım” biçiminde hazırlanmış çalışmalardır. Bu kaynaklardan çok az bir kısmı ise sadece nahvi kapsayan kaynakları inceleyen veya başlı başına nahiv konusunu ele alan çalışmalardır. Yapılan alan araştırmasının sonucunda, nahvin kapsamı içerisinde yer alan “mefuller” konusunu doğrudan inceleyen, sadece bu konuya tahsis olunmuş spesifik bir çalışma tespit edilememiştir. Osmanlı Türkçesinin nahvini konu alan kaynaklar ve Osmanlı Türkçesi nahiv kitapları üzerine yapılan çalışmalardan tespit edilebilenler aşağıda sırasıyla aktarılmıştır:

Usta, H. İ. (1993). Türk gramerciliğinin tarihinde kavaid kitaplarının yeri. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 283-299.

İdben, E. İ. (1999). *Emsile-i Türkiyye (Abdullah Ramiz Paşa)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, Kavâid-i Osmâniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri, Müeyyessiretü'l-Ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. (2003). *Mufassal yeni sarf-ı Osmânî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülensoy, T. ve Fidan, M. (2004). *Türkçe yeni sarf ve nahiv dersleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. ve Gürsoy, Ü. (2004). *Kavâid-i lisân-ı Türkî (Tâhir Kenan)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol, G.; E. Şahin ve N. Yıldız (2004). *Türkçe sarf ve nahiv eski lisan-ı Osmanî sarf ve nahiv (Ahmet Cevat Emre)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaörs, M. (2006). *Türk dilinin sarf ve nahvi (Köprülüzâde Mehmet Fuad, Süleyman Saib)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (2007). *Tertib-i cedîd kavâid-i Osmaniye (Ahmet Cavdet Paşa)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıç, A. (2007). Ahmed Hamdi'nin belâgat-ı lisân-ı Osmânîsi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 161-166.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- Taştan, O. (2009). Şeyh Vasfi'nin nahv-i Osmanî adlı eserinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yavuz, M. (2011). IX. (XV) Asırda Arap dil bilimine dair eser yazan bazı Osmanlı âlimleri. *Şarkiyat Mecmuası*, 113-132.
- Dağdelen, S. (2013). Selim Sabit Efendi, nahv-i Osmânî. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- Başar, U. (2014). Yüzbaşı İhsan'ın Kavâ'id-i İmla ve Tahrir'inin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Ertürk, H. ve Karaoğlu, E. G. (2020). *Mükemmel sarf ve Nahv-i Osmânî*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Kaya, F. (2020). *Külliyât-ı kavâid-i Osmâniye*. İstanbul: Hiperyayın.

YÖNTEM VE ÖRNEKLEM

Osmanlı Türkçesine ait gramer kitapları arasından seçilen başlıca kaynakların “mefuller” hususunda incelenmesini kapsayan bu çalışma, bir kesitsel araştırma örneği teşkil eder. Çalışma kapsamında Osmanlı Türkçesine ait gramer kitapları arasından seçilen başlıca kaynaklarda kullanılan “mef'ûl” kavramı ve bunun alt kırılımlarının tespiti yapılmış, tespit edilebilen mefuller modern Türkçe gramer kitaplarındaki tümleçler ile kapsam ve işlev bakımından karşılaştırılmıştır. Sonrasında elde edilen veriler topluca ele alınmış, karşılaştırma yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bu çalışma aşağıda başlığı ve müellifinin adı ile sıralanan Osmanlı Dönemi'ne ait başlıca Türkçe gramer kaynaklarının mefuller bağlamında incelenmesini, bu kaynaklarda yer alan meful tanımı ve türlerinin tespitini ve tespit edilen meful türlerinin bugünkü

Türkçe gramerlerde yer verilen tümleçler ile mukayesesini kapsar. Osmanlı Türkçesinin genel grameri üzerine yazılan kavait kitapları ve tek konuya tahsis olunan nahiv (cümle bilgisi) kitapları arasından seçilen başlıca kaynaklar, çalışmanın örneklemini teşkil eder. Çalışma kapsamında incelenen Osmanlı Türkçesine ait başlıca gramer kitapları şunlardır:

Müeyyessiretü'l-Ulûm/Bergamalı Kadri (M 1530)

Kavâid-i Osmâniyye/Ahmet Cevdet Paşa ve Fuad Paşa (M 1851)

Emsile-i Türkiyye/Abdullah Ramiz Paşa (M 1866)

Nahv-i Osmânî/Selim Sabit Efendi (M 1881)

Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye/Manastırlı Mehmet Rifat (M 1885)

Kavâid-i Lisân-ı Türkî/Tâhir Kenan (M 1893)

Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî/Necib Âsım Yazıksız (M 1894)

Nahv-i Osmânî/Şeyh Vasfî Efendi (M 1901)

Yeni Türkçe Sarf ve Nahiv Dersleri/Midhat Sadullah (M 1927)

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın ilk aşamasında, Osmanlı Dönemi'nde Türkçe üzerine yazılan gramer kitapları ve bunlar üzerine yapılan çalışmaları kapsayacak şekilde bir alan taraması yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda Osmanlı Dönemi Türkçe gramerleri üzerine yapılan çalışmaların genellikle bu eserleri eşzamanlı bir yaklaşımla ele aldığı, bu eserlerdeki terim ve tanımların tarihî seyri ve bu terimlerin bugünkü durumları ile mukayesesine pek değinmedikleri görülmüştür. Özellikle Osmanlı Türkçesinin nahvi üzerine verilen kaynaklarla ilgili yapılan alan taramasının sonucunda, sadece cümle öğelerini ve hususi olarak meful konusunu kapsayan bir çalışma tespit edilememiştir.

Bu çalışmanın amacı; *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'dan başlayıp Cumhuriyet Dönemi'ne dek yazılmış Osmanlı Türkçesine ait başlıca gramer kitaplarında meful terimine ilişkin yer verilen tanımları ve tasnifleri tespit etmek ve bu unsurların bugünkü tümleçler ile kapsam ve içerik bakımından mukayesesini yaparak "meful" teriminin niteliğini, kapsamını ve farklı yönlerini tespit etmektir.

MEFUL KAVRAMI: OSMANLI DÖNEMİNDE YAZILAN TÜRKÇE GRAMER KİTAPLARINDA TESPİT EDİLEN MEFUL TANIMLARI VE TÜRLERİ

Köken olarak Arapça olan "meful (mef'ûl)" sözcüğü, Türklerin İslamiyet ve Arap diliyle tanışmasından sonra Türkçeye geçmiş ve uzunca bir süre ilahiyat, hukuk, gramer gibi birbirinden farklı bilim alanlarında kullanılmıştır. Arapça "fi'l" sülasi kökünün pasiflik/meçhullük ifade eden vezinde çekimlenmiş olan meful sözcüğü, başlıca sözlüklerde "1. İşlenmiş, yapılmış, kılınmış. 2. Bir fiilin etkisi altında kalan kimse veya şey. 3. gr. Tümleç." olarak tanımlanmaktadır (Devellioğlu, 2006, s. 601; Türkçe Sözlük, 2011, s. 1644). Bir gramer terimi olarak ise meful, bugünkü gramer kaynaklarında "tümleç" olarak adlandırılan unsurları kapsar. Bu unsurlar çağdaş gramer terimleri sözlüklerinde ve Türkçe gramer kitaplarında genellikle şu şekilde tanımlanır:

“Tümcelerde anlamı genişletmek için özne ile yüklemden başka öğeler de -daha çok yüklemi tümleyen öğeler- kullanılır. Bu yüklem tümleyicilerine tümleş denir” (Gencan, 2007, s.132).

“Söz diziminde bağımsız, temel ve yan hükümleri tamamlayıp genişletmek için, temel öğelerden başka, yardımcı öğelere de ihtiyaç vardır. Bu yardımcı öğelere, genel anlamda, tümleş adı verilir” (Ediskun, 1993, s. 346).

“Tümleş (Alm. Ergänzung, Objekt, Fr. complément İng. complement): Geleneksel dilbilgisinde, yüklem anlamını çeşitli açılardan bütünlemek, belirginleştirmek ya da pekiştirmek amacıyla kullanılan sözcük ya da dizim. Tümleşler içinde genellikle düz tümleş ya da nesne, dolaylı tümleş, ilgeç tümleşleri ve belirteç tümleşleri birbirinden ayrırt edilir” (Vardar, 2002, s. 200).

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda zikredildiği gibi Arap gramerciliğinin etkisinin görüldüğü cümle unsurlarından biri olan mefuller ve bunların başlıca Osmanlı Türkçesi kavait kitaplarındaki işlenişini üzerinde durulacaktır. Bahsedilen kaynaklarda yer verilen “meful” tanımı ve mefullerin tasnifi hususundaki yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir:

Bergamalı Kadri, *Müyessiretü'l-Ulûm* adlı eserinde öncelikle fiil ve isim cümlelerini kuruluş bakımından birbirinden ayırır. İsim cümleleri söz konusu olduğunda “mübtedâ” ve “haber” olmak üzere iki temel unsurdan bahseder. Bu cümlelerde bu iki temel unsur dışında başka bir unsurla ilgili bir açıklama yapmaz (MU, s. 127). Fiil cümlelerinde ise öncelikle cümleyi teşkil eden unsurları “fi'l, fâ'il, mef'ûl” olarak üçe ayırır. Sonrasında mefulleri şu şekilde sıralar:

“Mef'ûlün bîh oldur ki fâilün fi'li anun üzerine vâki' ola; urdum Amr'ı gibi, Amr mef'ûlün bîhdür. Zîra uran kimsenün fi'li anun üzerine vâki' olmuşdur.

Mef'ûlün fih oldur ki fi'l anun içinde işlene; zarf-ı zamân zarf-ı mekân didüğümüzdür ki fi'l anların içinde işlenmişdür. Zeyd'e yardım itdüm bugünde disek gün zarf-ı zamân olup mef'ûlün fih olur. Zîra ki yardım itmek fi'li ol zamân içinde işlenür. Namaz kıldum evde disek ev zarf-ı mekân olup mef'ûlün fih olur, namaz kılmak fi'li anun içinde işlendiği için.

Mef'ûlün leh oldur ki zikr olunan fi'le bahane kılına; dögdüm Zeyd'i edeblemek için gibi, edeblemek için mef'ûlün lehdür; zîra dögmek fi'line bahane kılınmışdur, dahı buna benzer ne var ise.

Mef'ûlün ma'a oldur ki anda mâ'iyet mânâsı olup fâilden ya mef'ûlden sonra zikr oluna; Zeyd geldi babasıyla gibi, 'babasıyla' mef'ûlün ma'adur ki mâ'iyet mânâsı-la isti'mâl olunup fâilden sonra getirilmişdür. Ve dahı 'urdum Zeyd'i yoldaşıyla' disen bu kavilde 'yoldaşıyla', mef'ûlün ma'adur ki mâ'iyet mânâsın muntazammın olup mef'ûlden sonra zikr olunmuşdur, eyle mef'ûl ki Zeyd'dür.

Mef'ûl-i mutlak, masdardur ya binâ-i merre'dür ya binâ-i nev'dür; kendü fi'llerine mukârin olmuşdur; bildüm bilmek ile gibi, bildüm bir kerre bilmekle gibi, bildüm bir dürlü bilmekle gibi” (MU, s. 120-123).

Müellifin “mef'ûl-i mutlak” olarak tanımladığı unsurlar, yüklemi tarz ve nicelik bakımından tümleyen unsurlar olup bugünkü gramer kaynaklarımızda “zarf tümleci” olarak tanımlanmaktadır.

1851'de Encümen-i Dâniş kararıyla hazırlanan ve Tanzimat Dönemi'nin ilk Türkçe grameri kabul edilen *Kavâid-i Osmâniyye*'de cümle öğeleriyle ilgili açıklamalara eserin sonunda "Cümleler ve Cümlelerin Mütemmimâtı Beyânındadır" başlığı kapsamında yer verilmiştir. Bu eserde de isim cümlesi ayrı tutulmuş, isim cümlesinde "mübtedâ-haber" temel unsurları dışında herhangi bir öğeden bahsedilmemiştir (Özkan, 2000, s. 127).

Fiil cümlelerinde özne ve yüklem dışında kalan unsurlar ise "cümlelerin mütemmimâtı" olarak adlandırılmış, bu unsurlar üç başlıkta sıralanmıştır. Bunlardan ilki, "hâl terkîbî" olarak adlandırılan "sevinerek, salimen, iken, hâlde" gibi yüklemi tarz-nicelik bakımından tamamlayan unsurlardır (Özkan, 2000, s. 128). İkincisi, "mâlumâtça, ilmen cihetiyle, hasebiyle, münâsebetiyle" cihet ve illiyet bildiren unsurlar olup bunlara "temyiz" adı verilmiştir (Özkan, 2000, s. 129). Üçüncüsü ise "müteallikât-ı fiil" olarak adlandırılmıştır. Fiil cümlelerinde özne ve yüklem dışında kalan tüm cümle öğelerinin eserde "müteallikât-ı fiil" kapsamına alındığı anlaşılmaktadır. Eserde bu unsurlar "mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, edât-ı ist'lâ, edât-ı ta'lil, edât-ı beyân, edât-ı intihâ, edât-ı zarf, edât-ı musâhabet ve istiâne, edât-ı teşbih" şeklinde sıralanmıştır (Özkan, 2000, s. 129).

Abdullah Ramzi Paşa'nın *Emsile-i Türkiyye* başlıklı eseri genel kapsamlı bir kavâit kitabından çok sarf (şekil bilgisi) konularını geniş olarak sunan bir sarf kitabı şeklinde tasarlanmıştır. Ancak eserin son bölümünde "Hâtîme" başlığı altında "cümle-i ismiyye, cümle-i fi'liyye, cümlelerin mütemmimâtı" gibi nahivle ilgili konulara da kısaca yer verilmiştir. Bu bölümde "mütemmimât-ı cümle" üç kısma ayrılır. Birincisi "memnûnen, sâlimen, hâl böyle iken" gibi tarz bildiren unsurlardır ki bunlara "hâl-i terkîbî" adı verilmiştir. İkincisi "mâlûmatça, ilmen, cihetle, mebnî, nazaran, nâşî" gibi cihet, sebep ve mukayese bildiren kelime ve kelime grupları olup bunlara "temyiz" adı verilmiştir (İdben, 1999, s. 164). Üçüncüsü ise "müte'allikât-ı fi'l"dir. Eserde "mütemmimât-ı cümle" kapsamında yer verilen unsurlar içerisinde "müte'allikât-ı fi'l" mef'ûl kapsamına girmektedir. Bu unsurlar kendi içinde "mef'ûl, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûlün anh, edât-ı isti'lâ, edât-ı ta'lil, edât-ı beyân, edât-ı intihâ, edât-ı zarf, edât-ı musâhabet, istiâne, edât-ı teşbih" olmak üzere on iki alt başlıkta tasnif edilmiştir (İdben, 1999, s. 165). Sıralanan bu başlıkları örneklendirmek için birkaç cümlelerin peş peşe sıralanması ile yetinildiği görülmektedir. Verilen örneklerden hangisinin hangi meful veya edat ile ilgili olduğu ise belirtilmemiştir.

Selim Sabit Efendi, *Nahv-i Osmânî* adlı eserinde "fi'l" başlığı kapsamında "ef'âl-i asliyye"den olduğunu belirttiği fiilin (yüklem) tanımını yaparken aynı zamanda cümle öğelerinin dizilişi konusunda da bilgi verir:

"Bu sûretde eczâ-yı asliyyeden olan fi'ller yalnız ef'âl-i zamâniyyeden ibâret olup bunlar da terkibde vâki' olduğu sûretde dâimâ fâillerden sonra getirülmek ve eczâ-yı cümleden mahâll-i fâide olan cüz' dahi fi'llerin evvelinde vaz' olunmak şîve-i lisândandır" (Dağdelen, 2013, s. 29).

Bu açıklamadan sonra mefuller üzerinde durulur. Selim Sabit Efendi, mefulleri "mef'ûlün bih-i sarîh" ve "mef'ûlün bih-i gayr-i sarîh" olarak ikiye ayırır. Müellife göre "mef'ûlün bih-i sarîh" sadece "belirtili nesne"yi kapsar. Eserde "mef'ûlün bih-i sarîh" şöyle tanımlanmıştır:

“fi’l kendüsü üzerine vâki’ olan zâtı iş’âr iden lâfzlardır ki âhirlerine mâ-kabli meksûr bir yâ-yı sâkine ilâvesiyle yapılır. Bunlara mef’ûlün bih dirler” (Dağdelen, 2013, s. 37).

“Mef’ûlün bih-i gayr-i sarîh” kapsamında ise özne, nesne ve yüklem dışındaki diğer unsurlar sıralanır. Bunlar, “mef’ûlün ileyh, mef’ûlün fih, mef’ûlün minh, mef’ûlün leh, mef’ûlün maa” olarak beş başlıkta tasnif edilmiştir (Dağdelen, 2013, s. 37).

Manastırlı Mehmed Rifat’ın *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye*’sinde mefuller konusu, “Kitâb-ı Sâni” başlıklı bölüm içerisinde “Nahv-i Osmâni” kapsamında ele alınmıştır. Eserin bu bölümünde “Fasl-ı Sâni: Cümle-i Fi’liyye” başlığı kapsamında “mef’ûlün bih, mef’ûlün ileyh, mef’ûlün fih, mef’ûlün minh ve anh” olmak üzere dört türlü mefule yer verilmiştir. Eserde yer verilen mefuller ve bunlara dair açıklamalar kısaca şu şekilde aktarılabilir:

“Mef’ûlün bih: Fâil marifetiyle fâilden gelen hadisin kimde, nerede olduğunu ifade eden kelimedir ki şu hâle göre yalnız cümle-i fi’liyyeye lahik olup cümle-i ismiyyede bulunmaz... Mef’ûlün bih olacak kelimeler isim nev’inden olup eğer âhirleri hurûf-ı imlâ olmazsa bir yâ-yı meksûre ilave olunur ve eğer hurûf-ı imlâ olurlarsa mezkûr yâ’dan evvel bir daha yâ ziyade kılınır.

Mef’ûlün ileyh: Mübtedâdan veya fâilden gelen hadsin alâkasını yani ilişiği olan bir maddenin müte’allik ve intihâsını beyân eden kelimedir ki bu mef’ûlün bih olan kelimelerden terkib olunur ve hem cümle-i fi’liyyeye lahik olur.

Mef’ûlün fih: Mübtedâdan veya fâilden bir hadisin bir mahal veya zaman içinde olduğu, ya’ni zarfiyyet ma’nâsını veren kelimedir ki bu da diğer mef’ûller gibi isim ve aksâmından olup hem cümle-i fi’liyye hem ismiyyelerde bulunurlar.

Mef’ûlün minh ve anh: Fâil veya mef’ûlün bihle ismin buldukları mekân ve zamandan ayrılmış olduklarını bildiren kelimedir ki sâir mef’ûller gibi isim ve aksâmından olup hem cümle-i fi’liyye ve hem ismiyyede bulunurlar.

Fâide-20: Mef’ûlün bihe “mef’ûl-i sarîh” ve sâirlerine “mef’ûl-i gayr-i sarîh” denir” (Kaya, 2019, s. 145).

Yukarıda sırasıyla gösterilen ve açıklanan mefullerin yanında, eserin “Fasl-ı Sâlis: Ravâbıt” başlıklı bölümünde “Müte’allikât-ı Fi’l” kapsamında yine aynı mefullerle birlikte “edât-ı ta’lil, edât-ı musâhabet, edât-ı teşbih” gibi birtakım tümleyici unsurlardan bahsedilmiş ancak bunların yalnız adını zikretmekle ve birer örnekle yetinilmiştir.

Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye daha önce üzerinde durulan eserlerle mefuller noktasında mukayese edildiğinde, eserde bu hususun daha sade ve kısaca izah edildiği, bunun yanında diğer eserlerdekine kıyasla daha az sayıda mefule yer verildiği görülmektedir. Eserde ilk aşamada “mef’ûlün bih-i sarîh” ve “mef’ûlün bih-i gayr-i sarîh” ayrımı yapılmamış, yer verilen mefuller fiil cümlelerinin birer unsuru olarak tanıtılmıştır.

Tahir Kenan tarafından kaleme alınan *Kavâid-i Lisân-ı Türki*’de meful bahsine öncelikle “Mütemmimât-ı Cümle” kapsamında, ikinci olarak eserin sonunda “Fâil-Mef’ûl” başlığı kapsamında değinilmiştir. “Mütemmimât-ı Cümle” başlıklı bölümde “Hâl” ve “Temyîz” ile birlikte cümlenin üçüncü mütemmimi olarak “müte’allikât-ı fi’l”e yer verilmiştir. “Müte’allikât-ı fi’l” ise “edât-ı isti’lâ, ta’lil, teşbih, musâhabet” unsurlarıyla birlikte mefulleri de kapsamaktadır. Eserin bu bölümünde mefuller ve fiilin

diğer müte'allikâtı hakkında detaylı açıklamalara yer verilmemiş, sadece adları zikredilmekle ve birer örnek cümle ile yetinilmiştir (Karahan ve Gürsoy, 2004, s. 34-35). Eserin "Fâil-Mef'ûl" başlıklı kısmında ise mefuller hususunda daha ayrıntılı ve tatmin edici bilgiler yer almaktadır. Müellif, fiillerin meful alıp alamama ve geçişlilik özelliğiyle ilgili öncelikle "Her fiilin birer fâil ve bilhassa müte'addilerin birer de mef'ûlün bih-i sarîhi olduğu gibi ma'lûmların müte'addid mef'ûlün bih-i gayr-i sarîhleri dahi bulunabilir." şeklinde bir açıklama yaparak mefullerin tanımına ve tasnifine geçiş yapmıştır (Karahan ve Gürsoy, 2004, s. 290).

Müellifin mef'ûller üzerine yaptığı sınıflandırma ve bunların tanımları şu şekilde özetlenebilir:

"Mef'ûl dört türüdür: mef'ûlün bih, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh, mef'ûlün mutlak.

Mef'ûlün bih, ikidir: sarîh, gayr-i sarîh.

Mef'ûlün bih-i sarîh, bir fi'lin doğrudan doğruya sirayet ettiği şeydir. 'Gâlib tavuğu kesti.' gibi.

Mef'ûlün bih-i gayr-i sarîh, bir fi'lin edevât vasıtasıyla sirayet ettiği şeydir. 'Gâlib tavuğu birâderine kestirdi.' gibi.

Mef'ûlün fih: Bir fi'lin edât-ı zaman veya mekân vasıtasıyla delâlet ettiği şeydir. 'Beyefendi arabada sizi bekliyor.' gibi.

Mef'ûlün leh: Sebebiyet beyân eden mef'ûldür. 'Bu kamçıyı sizin için aldım.' gibi.

Mef'ûlün mutlak: Te'kid-i fi'l için kendi makâmında olan masâdır-ı nev'iyyeden biri o fi'le mef'ûl vâki' olmasından ibârettir. 'Yazış yazdı, okuyuş okudu, gidiş gitti, geliş geldi' ve sâire gibi" (Karahan ve Gürsoy, 2004, s. 290-291).

Eserin mefullere yönelik yaklaşımı, incelenen diğer gramer kitaplarıyla mukayese edildiğinde, sınıflandırma noktasında bir belirsizlik olduğu görülmektedir. Yönelme hâli ekini (+A) almış olan unsurlar, "mef'ûlün bih" kapsamı içerisinde bir alt başlık olarak "mef'ûlün bih-i gayr-i sarîh" şeklinde tanımlanmıştır. Döneme ait diğer kaynaklarda "mef'ûlün bih-i gayr-i sarîh" kapsamında yer verilen "mef'ûlün fih, mef'ûlün leh, mef'ûlün mutlak" adlı unsurlar ise bu eserde "mef'ûlün bih"ten bağımsız, başlı başına birer başlık olarak sıralanmıştır.

Necib Âsım (Yazıksız), *Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî* adlı eserinde meful terimini "Cümleniñ ma'nâsını tamamlamak için kullanılan kelimelere 'mef'ûl' denür." şeklinde tanımlar. Mefulleri en üst başlıkta "mef'ûlün bih-i sarîh" ve "mef'ûlün bih-i gayri sarîh" olarak iki gruba ayırır. Sonrasında "mef'ûlün bih-i gayri sarîh"i kendi içerisinde beş alt başlıkta aktarır (Ertürk ve Karaoğlu, 2020, s. 110). Müellifin eserinde mefullerin türleri ve bunlarla ilgili yer verdiği tanımlar şu şekildedir:

"Mef'ûlün Bih-i Sarîh: Fi'l kendisi üzerine vâki' olan zât veyâ şeyi iş'âr eder. Bu nev' mef'ûller mücerred ismiñ soñına bir '+I' ilâvesiyle yapılır. 'Ahmedi gördüm, kitâbı aldım' gibi.

Gayri Sarîh Mef'ûller: Âhirlere gelen hurûf-ı ilsâkdan biri ile fi'le rabt edilen mef'ûllerdir. Bunlar da 'mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh, mef'ûlün 'anh, mef'ûlün ma'a nâmıyla beş kısımdır.

Mef'ûlün ileyh mübtedâ veyâ fâ'ilden gelen hadisiñ müte'allik ve müntehâsını beyân eder. 'O mektûb bañadır. Mektebe git, derse çalış.' gibi. İsimleri mef'ûlün ileyh yapmak için âhirine '+A' ilâve edilür. 'Eve git.' gibi.

Mef'ûlün fiñ, mübtedâ veyâ fi'liñ beyân etdiği hadisiñ yerini veyâ vaktini gösterir. Bu da âhirine '+dA' harf-i ilsâkı ilâvesi ile olur. 'Onuñ evi burada değil, oradadır. Mektebde boş oturma, dershânedede derse çalış. Hamdi mektebdedir; kitâbı ise bendedir.' gibi.

Mef'ûlün minh, icrâ olunan fi'liñ sebep veyâ başlangıcını beyân eder. Bu da âhirine '+dAn' ilâvesiyle olur. 'İşden artmaz, dışden artar. Sizi pek sevdiğimden nasihat ediyorum. Ben de sizdenim.' gibi.

Mef'ûlün leh, fi'liñ sebep ve illetini beyân eder. Bunlar da kendilerinden soñra 'üzere, için' gelen kelimelerdir. 'Sizi görmek üzere geldim, şu kitâbı rüşdiyye şâkirdâni-çün yazdım.' gibi.

Mef'ûlün ma'a, icrâ olunan fi'liñ vâsıta ve müşarikini gösterir. Bunlar da kendilerinden soñra 'ile, +le' gelen kelimelerdir. 'Sa'y ile para kazanılır. Yazı kalemlle yazılır. Araba ile gitdiñ, atla geldiñ. Sizi sevdiğim cihetle böyle söylüyorum. Söylediđim vech ile hareketiñizi tavsiye ederim' gibi" (Ertürk ve Karaoğlu, 2020, s. 110-113).

Yukarıda sırasıyla aktarılan unsurlardan başka müellif, mefuller ile ilgili açıklamalara eserinin bir diğer bölümünde "Mütemmimât-ı Cümle" başlığı kapsamında yer verir. Bu bölümde müellif, cümlenin mütemmimâtını "hâl terkibi, temyîz, müte'allikât-ı fi'l" şeklinde sıralar. Bu unsurlar içerisinde "müte'allikât-ı fi'l"i şöyle izah eder:

"Müte'allikât-ı Fi'l: Her dürlü mef'ûller ile edât-ı teşbihe dâhil olan kelimelerdir. 'Boş turma, derse çalış, akşama eve git, mektebde yaz, kâr için çalış, hâceñ gibi ol.' gibi" (Ertürk ve Karaoğlu, 2020, s. 115-116).

Necib Âsım'ın eserinde mefuller konusunun işlenişi hususunda karmaşık bir durum olduğu söylenebilir. Müellif bu konuyu hem "Mef'ûller" başlığı kapsamında müstakil bir konu hâlinde hem de bir sonraki bölümde "Mütemmimât-ı Cümle" başlığı kapsamında ele almıştır. İkinci başlık dâhilinde yer verilen "Müte'allikât-ı Fi'l" kapsamındaki unsurlar aslında bir önceki bölüm kapsamında izah edilen mefullerdir. Ancak bu durum mevcut dönemde kaleme alınmış olan eserlerin büyük bölümünde aşağı yukarı aynıdır. Osmanlı Türkçesi gramer kitaplarının büyük bir bölümünde tasnifler noktasında tam bir uyumluluk olmadığı gibi aynı hususun eserlerin birden fazla bölümünde tekrar edildiği görülebilmektedir.

şeyh Vasfi Efendi'nin *Nahv-i Osmâni*'sinde, mefuller "Mütemmimât-ı Cümle" içerisinde "Müte'allikât-ı Fi'l" başlığı altında tasnif edilmiştir. Buna göre "Fi'leri birer sûretle takyid iden mef'ûller" olarak tanımlanan bu unsurlar "Mef'ûlün biñ, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fiñ, mef'ûlün minh, mef'ûlün leh, mef'ûlün ma'ah" olmak üzere altı türdür (Taştan, 2009, s. 76). Eserde yer verilen mefullerin tanımları kısaca şu şekilde aktarılabilir:

"Mef'ûlün Biñ: Âhirine sâkin ise meskûn kılınarak alâmet olmak üzere (ya), müteharrik ise (yi) ilâve olunan kelimeye denür. Meselâ : (Bu sene nahvi bitireceğiz) cümlesinde (bitireceğiz) fi'liniñ mef'ûl bihi olan (nahv) kelimesiniñ âhirine sâkin olduğu için meskûn kılınarak alâmet olmak üzere bir (ya) yazılmış ve (şu levhayı biraderim yazdı) cümlesinde de

(yazdı) *fi'liniñ mef'ûl bihi olan (levha) kelimesiniñ âhirine müteharrik olduğu için (yi) kılınmıştır*" (Taştan, 2009, s. 76).

"*Mef'ûlün ileyh: Âhirine sâkin ise meftûh kılınarak alâmet olmak üzere 'e', müteharrik ise 'ye' ilâve olunan kelimeye dênür.*

(*Kitaba bakdım – Mekkeye gitdim*) Birinci cümlede '*bakdım*' *fi'liniñ mef'ûlün ileyh olan 'kitab'* kelimesiniñ âhirine sâkin olduğu için *meftûh* kılınarak bir '*e*' yazılmış, ikinci cümlede de '*gitdim*' *fi'liniñ mef'ûlün ileyhi olan 'Mekke'* kelimesiniñ âhirine müteharrik olduğu için '*ye*' ilâve kılınmıştır" (Taştan, 2009, s. 78).

"*Mef'ûlün fih: Âhirine (de) edat-ı zarfı ilâve olunan kelimeye denir. Meselâ: (Çalışkan talebe mektebde sıkılmaz.) cümlesindeki (mektebde) lafzı mef'ûlün fih'dir.*

Mühimme: (yıl-ay-gün) gibi ezmine isimlerine (zarf-ı zaman), (mekteb-ev-ota) gibi emkine isimlerine de (zarf-ı mekân) utlak olunur. (de) edatı böyle ezmine ve emkine isimlerine lahik olabileceği gibi bunlardan ma'dûd olmayan kelimelere de lahik olabilir. Ba'zan zarf-ı zamanlardan (de) edatı hazf edilir" (Taştan, 2009, s. 78).

"*Mef'ûlün minh: Âhirine (den) edatı ilâve kılınan kelimeye dênür. Meselâ: (Bu sene mektebden birinci olarak çıktım) cümlesindeki (mektebden) lafzı mef'ûlün minh'dir.*

Birkaç misâl daha:

Ahmed Efendi Burusa'dan gelmiş. Bu sabah evden birde çıktım. Dün rüzgârdan pencere açamadık. Bu kitabdan çok istifade etdim.

Mef'ûlün minhe, mef'ûlün anh da utlak olunur.

Mef'ûlün leh: Âhirine 'içün' edatı ilâve olunan kelimeye dênür. Meselâ: (Bunu birâder için aldım) cümlesindeki 'içün' edat-ı ta'lileniñ lahik olduğu 'birâder' kelimesi mef'ûlün leh'dir.

Mef'ûlün ma'ah: Âhirine (ile) edatı ilâve kılınan kelimeye deniyor. Meselâ: (Her iş sa'y ile biter) cümlesindeki (ile) edatınıñ lahik olduğu (sa'y) kelimesi mef'ûlün ma'ah'dır" (Taştan, 2009, s. 79-81).

Şeyh Vasfi Efendi'nin yukarıda aktarılan açıklamalarından anlaşılıyor ki Osmanlı Dönemi'ne ait diğer pek çok eserde olduğu gibi, cümle unsurlarının tayininde semantik değil morfolojik durum esas alınmaktadır. Eserde "*rüzgârdan*" sözcüğünün sebep bildirmekle birlikte çıkma ekini almasından dolayı "*mef'ûlün minh*" olarak tanımlanması bu durumu örneklendirir.

Osmanlı Dönemi'ne ait Türkçe gramer kitaplarında cümle öğeleri arasında tanımlanan mefuller ile bugünkü Türkçe gramer kaynaklarında yer verilen tümleçler arasında tanım, kapsam ve içerik bakımından önemli düzeyde farklılıkların olduğu görülmektedir. Ancak tüm bu mefuller içinde en çok dikkati cezbeden '*mef'ûlün bih*'tir. Bugünkü gramercilik anlayışının tasnifinden farklı olarak, Osmanlı Türkçesi gramer kaynaklarında yönelme hâli ekini alan ancak fâilin yaptığı işten dolayı olarak etkilenen unsurlar da '*mef'ûlün bih*' olarak tanımlanmıştır. Örneğin "*Kapıya vurdu. Eve girdi. Tahtaya yazı yazdı.*" cümlelerinde geçen "*kapı, ev, tahta*" sözcüklerinin öznenin yaptığı işten etkilendiği dikkate alınarak bu unsurlar "*mef'ûlün bih-i gayri sarîh*" olarak adlandırılmaktadır.

Midhat Sadullah, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* adlı eserinde “mef'ûl” terimi şu şekilde tanımlamıştır:

“Füilin ifade ettiği işi ve hâli daha tam ve daha iyi bildirmeye yarayan kelimelere mef'ûl denir. Mef'ûller füilin nerede, neden olduğunu, neye ta'alluk ettiğini, ne sebeple, ne vâsita ile yapılmış bulunduğunu bildirmeye hizmet eder” (Gülensoy ve Fidan, 2004, s. 198).

Yer verilen tanımdan sonra eserde mefuller ilk aşamada “mef'ûlün bîh-i sarîh” ve “mef'ûlün bîh-i gayri sarîh” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Buna göre çoğunlukla “+I” ekini alarak ve bazen de bu eki almadan kullanılan isimler, yani cümlede belirli ve belirsiz nesne görevindeki kelime veya kelime grupları “mef'ûlün bîh-i sarîh”tir. Bunun dışında kalan diğer mefuller ise “mef'ûlün bîh-i gayri sarîh” başlığı altında toplanmıştır (Gülensoy ve Fidan, 2004, s. 199). Eserde “mef'ûlün bîh-i gayri sarîh” çatısı altında toplanan mefuller ve bunlarla ilgili yer verilen açıklamalar şu şekildedir:

“Mef'ûlün ileyh: ‘Neye, nereye’ suâline cevap olan ve ‘E, yE’ edatıyla füile merbût bulunan kelimelerdir.

Mef'ûlün fih: ‘Nerede’ suâline cevap olan ve nihâyetinde ‘dE’ edatı bulunan mef'ûllere ‘mef'ûlün fih’ denir.

Geçen sene iki ay Büyükkada’da oturduk.

Mef'ûlün anh: ‘Neden’ suâline cevap olan ve nihâyetinde ‘dEn’ edatı bulunan mef'ûllerdir: ‘Bu kitabı tefeyyüz kütüphanesinden aldım.’ gibi.

Mef'ûlün ma'a: ‘Ne ile, kim ile suâline cevap olan ve ‘IIA, IA’ edatıyla füile merbût bulunan kelimelerdir: ‘O mesut günü büyük bir ümitle bekliyorum.’ gibi.

Mef'ûlün leh: ‘Niçin’ suâline cevap olan ve nihâyetinde ‘için’ edatı bulunan mef'ûllerdir: ‘Bu kitabı çocuklar için yazdım, iyi yaşamak için çok çalışmalı.’ gibi” (Gülensoy ve Fidan, 2004, s. 200-201).

Yukarıda sıralanan mefullerin dışında “Cümlelerin Mütemmimleri” başlığı kapsamında “Temyiz, Hâl, Zarf” başlıkları altında bazı zarflar ve zarf grupları da cümleleri ve cümle unsurlarını çeşitli açılardan açıklayan ve belirleyen unsurlar olarak gösterilmiştir (Gülensoy ve Fidan, 2004, s. 205).

Mithat Sadullah’ın eserinde Türkçe bazı eklerin eklenmesiyle oluşturulan mef'ûllerin yanında Arapça ve Farsçada bu eklere tekabül eden unsurlar da bu mefullere dâhil edilmiştir. Ayrıca eserde aslında meful olmayıp dönemde kullanılan gramer terimleriyle “temyiz, hâl” olarak ifade edilebilecek zarf grupları ve edat gruplarının da mefuller ile karıştırıldığı görülmektedir. Örneğin +A yönelme hâli ekiyle edatlara bağlanarak edat grubu oluşturan “ilme dair, mektebe doğru, bu söze karşı” gibi kelime grupları da mefulün ileyh olarak tanımlanmıştır (Gülensoy ve Fidan, 2004, s. 200).

Yukarıda *Müeyyessiretü'l-Ulûm*’dan başlamak üzere Osmanlı Türkçesinin sarf ve nahvi üzerine farklı tarihlerde kaleme alınan başlıca nahiv ve kavait kitaplarının meful kavramına yönelik yaklaşımları, eserlerde yer verilen meful tanımları ve tasnifleri sırasıyla aktarılmıştır. Bahsedilen kaynaklarda mefuller üzerine yapılan tasnifleri daha açık bir biçimde gösterebilmek adına, bu eserlerde yer verilen tasnifler aşağıdaki tabloda topluca verilmiştir.

Tablo 1. Başlıca Osmanlı Türkçesi Kavait Kitaplarında Mefullerin Tasnifi

Eser Adı	Mefuller Üzerine Yapılan Tasnif
Müyessiretü'l-Ulûm/Bergamalı Kadri (M. 1530)	1. Mef'ûlün bih 2. Mef'ûlün fih 3. Mef'ûlün leh 4. Mef'ûlün ma'a 5. Mef'ûl-i mutlak
Kavâid-i Osmâniyye/Ahmet Cevdet Paşa ve Fuad Paşa (M. 1851)	1. Mef'ûlün bih 2. Mef'ûlün ileyh
Emsile-i Türkiyye/Abdullah Ramiz Paşa (M. 1866)	1. Mef'ûl 2. Mef'ûlün ileyh 3. Mef'ûlün fih 4. Mef'ûlün anh
Nahv-i Osmânî/Selim Sabit Efendi (M. 1881)	1. Mef'ûlün bih sarîh 2. Mef'ûlün bih gayr-i sarîh 2.1. Mef'ûlün ileyh 2.2. Mef'ûlün fih 2.3. Mef'ûlün minh 2.4. Mef'ûlün leh 2.5. Mef'ûlün maa
Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye/Manastırlı Mehmet Rifat (M. 1885)	1. Mef'ûlün bih 2. Mef'ûlün ileyh 3. Mef'ûlün fih 4. Mef'ûlün minh ve anh
Kavâid-i Lisân-ı Türki/Tâhir Kenan (M. 1893)	1. Mef'ûlün bih 1.1. Mef'ûlün bih-i sarîh 1.2. Mef'ûlün bih-i gayr-i sarîh 2. Mef'ûlün fih 3. Mef'ûlün leh 4. Mef'ûlün mutlak
Mükemmel Sarf ve Nahv-i Osmânî/Necib Âsım (M. 1894)	1. Mef'ûlün Bih-i Sarîh 2. Gayri Sarîh Mef'ûller 2.1. Mef'ûlün ileyh 2.2. Mef'ûlün fih 2.3. Mef'ûlün leh 2.4. Mef'ûlün 'anh 2.5. Mef'ûlün ma'a
Nahv-i Osmânî/Şeyh Vasfî Efendi (M. 1901)	1. Mef'ûl bih 2. Mef'ûl ileyh 3. Mef'ûl fih 4. Mef'ûl minh 5. Mef'ûl leh 6. Mef'ûl ma'ah
Yeni Türkçe Sarf ve Nahiv Dersleri/Midhat Sadullah (M. 1927)	1. Mef'ûlün bih-i sarîh 2. Mef'ûlün bih-i gayri sarîh 2.1. Mef'ûlün ileyh 2.2. Mef'ûlün fih 2.3. Mef'ûlün anh 2.4. Mef'ûlün ma'a 2.5. Mef'ûlün leh

Yukarıdaki tabloda, Osmanlı Türkçesinin gramerini konu alan başlıca nahiv ve kavait kitaplarında mefuller üzerine yapılan tasnifler gösterilmiştir. Tablo vasıtasıyla da görüleceği üzere, kaynaklarda genellikle cümlenin tamamlayıcısı (mütemmimât) olarak tanımlanan mefullerin tasnifi hususunda incelenen eserlerde tam bir birlik yoktur. Bu kaynakların bir kısmı, mefulleri en yukarıda “mef'ûlün bih-i sarîh” ve “mef'ûlün bih-i gayr-i sarîh” olarak ikiye ayırmış sonrasında “gayri sarîh mef'ûller” kapsamında “mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh, mef'ûlün 'anh, mef'ûlün ma'a” olmak üzere diğer mefullere yer vermişlerdir. Bir kısmı ise “sarîh” ve “gayr-i sarîh” ayrımı yapmaksızın “mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûlün minh/anh, mef'ûlün leh, mef'ûlün ma'a” şeklinde eşit sıralama yoluyla mefulleri sıralamışlardır. İncelenen kaynaklarda “sarîh mef'ûl, gayr-i sarîh mef'ûl” başlıklarının kapsamı ile mefullerin sayısı ve kapsamı noktasında bir belirsizlik olduğu, kaynaklarda bu hususlarda birlik bulunmadığı görülmektedir. Ancak bu durum, mevcut dönemde tedrisatın, tedrisatta kullanılan eserlerin ve bunların kaynağının hedef kitlenin seviyesine göre ve sıklıkla değişmesi ile ilgili olarak görülmelidir. Burada asıl dikkati çeken husus, incelenen kaynaklarda yer verilen mefullerin cümlede kullanılan unsurları işlevsel bakımdan ayırt edicilik özelliğidir.

Osmanlı döneminde yazılmış Türkçe gramer kitaplarındaki mefuller ile bugünkü kaynaklarda yer alan tümleçlerin aralarında işlev ve kapsam bakımından ortaya çıkan farkı daha net gösterebilmek adına aşağıda örnek olarak birkaç basit cümle sıralanmıştır.

1. Ahmet kalemi kırdı. (Mef'ûlün bih)
2. Ahmet kalem aldı. (Mef'ûlün bih)
3. Ahmet kardeşine baktı. (Mef'ûlün ileyh)
4. Ahmet evde çalıştı. (Mef'ûlün fih)
5. Ahmet okuldan çıktı. (Mef'ûlün minh/anh)
6. Ahmet çalışmak için gitti. (Mef'ûlün leh)
7. Ahmet arabayla gitti. (Mef'ûlün ma'a)
8. Ahmet kardeşiyle gitti. (Mef'ûlün ma'a)

Yukarıda aktarılan örnek cümlelerde belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, amaç, araç ve birliktelik bildiren her bir unsurun farklı bir tümleç (meful) olarak tanımlandığı ve adlandırıldığı görülmektedir. Yukarıdaki örnek cümlelerde yer alan tümleçler, bugünkü Türkçe gramerlerin yaklaşımıyla tanımlanacak olursa, 1 ve 2. cümlelerdeki “kalem” sözcüğü nesne; 3, 4 ve 5. cümlelerdeki “kardeşine, evde, okuldan” sözcükleri dolaylı tümleç; 6, 7 ve 8. cümlelerdeki “çalışmak için, arabayla, kardeşiyle” sözcükleri zarf tümleci olarak tanımlanmalıdır. Bu yaklaşım, cümle unsurlarının öğretimi aşamasında elbette daha basit ve öğretimi kolay bir yaklaşım olarak görülebilir. Ancak ayırt edicilik noktasında Osmanlı Türkçesi kavait kitaplarında yer alan mefullerin daha spesifik olduğunu ifade etmek gerekir. Yukarıda incelenen başlıca Osmanlı Türkçesi kavait kitaplarında yer alan mefuller ve karşılaştırma amacıyla verilen örnek cümlelerden hareketle genel bir değerlendirme olarak şunları söyleyebiliriz:

Bugünkü Türkçe gramer kitaplarında genel olarak dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı çatısı altında toplanan ve yönelme/bulunma/çıkma bildiren unsurlar, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış gramer kaynaklarında birbirinden ayrılarak her biri için farklı bir terim kullanılmıştır. Yine bugünkü gramer kaynaklarında zarf tümleci olarak tanımlanan ve tek çatı altında toplanan sebep/amaç/araç/birliktelik bildiren unsurlar, Osmanlı Türkçesine ait gramerlerde birbirinden ayrılmış, her birini adlandırmada ayrı bir terim kullanılmıştır. Bu kaynaklarda kullanılan terimler yabancı bir dilden öykünme yoluyla alınmış olmakla ve yapılan tasniflerde bir birlik bulunmamasıyla birlikte bu tasniflerin ayırt edicilik, işlev ve kapsam belirleyicilik noktasında bugünkü Türkçe gramer kitaplarına kıyasla bir adım önde olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Osmanlı Türkçesiyle yazılmış gramer kitaplarının bütününde tüm mefullerin tanım ve kapsam bakımından teşekkülünde Arap gramerciliğinin kaidelerine adapte olduğu açıktır. Bu eserler, kendi aralarında karşılaştırıldığında sınıflandırmada ve adlandırmada birtakım farklılıkların olduğu görülmektedir. Bunun yanında mefulün ne olduğu ve meful sayısı bakımından bu eserlerin büyük oranda birbiriyle uyum içinde olduğunu ifade etmek gerekir.

Tümleçler ve bunların tasnifi noktasında Osmanlı Türkçesiyle yazılmış gramerler ve çağdaş Türkiye Türkçesinin gramerleri mukayese edildiğinde, Osmanlı Türkçesi gramerlerinin daha detaylı tasniflere yer verdiği görülmektedir. Bu kaynaklarda yer alan tümleçlerden yönelme bildirenler “mef'ûlün ileyh”, bulunma bildirenler “mef'ûlün fih”, çıkma bildirenler “mef'ûlün minh/anh”, araç-birliktelik bildirenler “mef'ûlün ma'a”, amaç-sebep bildirenler “mef'ûlün leh”, belirtme bildirenlerden yüklemdeki eylemden doğrudan etkilenenler ve belirli olanlar “mef'ûlün bîh-i sarîh”, yüklemdeki eylemden dolaylı olarak etkilenen veya belirsiz olanlar ise “mef'ûlün bîh-i gayr-i sarîh” olarak sınıflandırılmıştır. Buna karşın çağdaş Türkçe gramer kitaplarında, bir mekân ile bağlantılı olarak “yönelme, bulunma, çıkma” bildirenler dolaylı tümleç/yer tamlayıcısı; zaman içerisinde “bulunma, yönelme” bildirenler ile “amaç, sebep, araç, birliktelik, yöntem, tarz” bildirenler zarf tümleci; yüklemdeki eylemden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenenler belirli/belirsiz nesne olarak tanımlanmaktadır. Bu tasnifin Osmanlı Türkçesi gramer kitaplarındaki tasniflere kıyasla daha yüzeysel olduğu söylenebilir. Özne ve yüklem dışında kalan ve meful olarak tanımlanan unsurlar üzerine Osmanlı Türkçesi gramer kitaplarında yapılan tasnifler ise ayırt edicilik bakımından bir adım öndedir. Bu tasniflerin bugünkü Türkçe gramer kitaplarında yapılan tümleç tasniflerine kıyasla daha spesifik olduğu görülmektedir.

KISALTMALAR

- Ar. : Arapça
bk. : Bakınız
H : Hicrî
Haz : Hazırlayan
M : Miladî

MU : Müyessiretü'l-Ulûm

s. : Sayfa numarası

S. : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

Yay. : Yayını/yayınları

KAYNAKÇA

Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dağdelen, S. (2013). *Selim Sabit Efendi, Nahv-i Osmânî*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.

Ediskun, H. (1993). *Yeni Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ertürk, H. ve Karaoğlu, E. G. (2020). *Mükemmel sarf ve nahv-i Osmânî*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.

Gülensoy, T. ve Fidan, M. (2004). *Türkçe yeni sarf ve nahiv dersleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İdben, E. İ. (1999). *Emsile-i Türkiyye (Abdullah Ramiz Paşa)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, L. ve Gürsoy, Ü. (2004). *Kavâid-i lisân-ı Türkî (Tâhir Kenan)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, F. (2020). *Külliyât-ı kavâid-i Osmâniye*. İstanbul: Hiperyayın.

Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, kavâid-i Osmâniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taştan, O. (2009). *Şeyh Vasfi'nin Nahv-i Osmanî adlı eserinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

THE CONCEPT OF MEF'ÛL AS A GRAMMAR TERM IN TURKISH GRAMMAR BOOKS OF THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

The tradition of taking Arabic grammatical rules as an example in the Turkish grammars of the Ottoman period written in the Anatolian field, started from *Muyessiretu'l-Ulûm* and continued its influence until the first years of the Republic. This effect; makes its presence felt in many sub-branches of grammar such as phonology, morphology, and syntax. Especially in the field of syntax, the effects of Arabic grammar are clearly seen in the definition of the sentence, the classification of the structure and meaning of the sentences, the definition and classification of sentence elements.

The term "mef'ûl", which is used in Turkish grammar books of the Ottoman period to denote other sentence elements other than subject and predicate in verb phrases, is taken from Arabic grammar, as in many other terms. At the point of naming, defining and determining the scope of these elements, Arabic grammar writing tradition have been decisive. In the main Turkish grammar books written after the Republic, the term "tümleç (complement)" was mostly used instead of the term "mef'ûl". However, it is noteworthy that there are some differences between the mef'ûls of the Turkish syntax of Ottoman period and the complements in today's grammar books in terms of function, scope and distinctiveness.

The aim of this study is to determine the definition, scope and classification of the term "mef'ûl" in the main Turkish grammar books written in the Ottoman period in Anatolian field from *Müyessiretü'l-Ulûm* to the Republican period and to compare these terms with the complements in today's Turkish grammar books in terms of function and scope. Within the scope of the study, definitions, explanations and examples on mef'ûls in the main Turkish grammar books of the Ottoman period were determined; by using a few simple sentences, mef'ûls were compared with the complements in modern Turkish grammar books in terms of function and scope.

Keywords: Syntax, grammar teaching, sentence elements, meful, complements.